

LUDMILA NESLÁDKOVÁ

Obyvatelstvo hradišťského kraje od třicetileté války do poloviny 19. století

Předkládaný text navazuje na studii, která by měla být otištěna v dané řadě periodika v minulém roce a nese název „Přirozená měna obyvatelstva vybraných měst jižní Moravy od třicetileté války do poloviny 19. století“. Svými cíli a prostředky i svou strukturou je tematickým a věcným pokračováním předchozího příspěvku. V lorském článku je rovněž podána informace k organizaci výzkumu a způsobu zpracování dat. Pro úplnost jen podotýkám, že se jedná o zveřejnění části zpracovaných výsledků projektu Grantové agentury České republiky, který byl uskutečňován v letech 1996—1998 a byl zaměřen na rekonstrukci přirozené měny obyvatelstva českých zemí od poloviny 17. století do konce 18. století. Pro Moravu a české Slezsko byl výzkum časově posunut do poloviny 19. století. Zpracování vychází z mikroanalytického přístupu, který se opírá o data získaná ze všech tří řad římskokatolických matrik.

Zaměřuje se tentokrát na postižení přirozené měny obyvatelstva lidnatého feudálního jihomoravského hradišťského kraje, jehož správním centrem bylo královské město Uherské Hradiště. Kraj se rozkládal v jihovýchodní části jižní Moravy, hraničil na východě s Horními Uhrami (Slovensko), pokrýval oblast úrodného, černozemního Dolnomoravského úvalu podél řeky Moravy, který ve směru k uherským hranicím přechází do hornatého pásma Bílých Karpat. Na severu byl orámován pásmem Zlínské a Vsetínské pahorkatiny, která klesá k údolí řeky Moravy tvořící v této části střední Moravy úrodný Hornomoravský úval. Na západě se rozkládá hornaté území Chřibů a Ždánického lesa. Kraj sousedil s Brněnským a Přerovským krajem. Dnes je daný prostor tvořen částmi okresu Hodonín a Kroměříž a okresy Zlín a Uherské Hradiště. Morava se dělila na Olomoucký (s čtvrtí Moravskou a Přerovskou), Jihlavský, Brněnský, Znojemský a Hradišťský kraj. Tzv. české Slezsko sestávalo z Opavského a Těšínského kraje.

Pro potřeby excerptce a zpracování bylo použito matrik farností Vracov, Hoštice, Buchlovice, Uherský Brod, Slušovice, Pačlavice a Újezd u Vizovic, které ve formě sond plní funkci reprezentativního vzorku obyvatelstva daného kraje¹. V souboru je zastoupena jak populace městská a to většího města, jímž bylo bývalé královské město Uherský Brod, i městeček, představovaných Buchlovicemi, Slušovicemi, Vracovem a Pačlavicemi, tak i venkovská. Do kategorie vesničanů náleželo obyvatelstvo farností Hoštice a Újezda u Vizovic. Ze struktury hradištské sestavy sond je zřejmé, že převažuje obyvatelstvo ne zcela venkovské, i když je více než zřejmé, že rodiny žijící v městečkách byly svou existencí spjaty jen zčásti s řemeslem, živnostmi, případně obchodem, zato vydatně se zemědělstvím. Z hlediska společenského statusu se však měšťané ostře odlišovali od ostatních, zvláště vesničanů, kteří byli pojímáni jako komunita stojící v podstatě na okraji společnosti. Etnicky a národnostně se jednalo převážně o obyvatelstvo české.

Na základě stávajících výsledků bádání je možno po populačně příznivém 16. století označit počátek 17. století v českých zemích za nástup stagnace spojený s výskytem mnoha epidemií, který přerostl v závěru třicetileté války do etapy regrese. Třicetiletá válka je proto považována za zásadní přelom v demografickém vývoji tohoto středoevropského regionu².

Míra jejího zásahu byla tak velká, že i mnozí držitelé velkých panství žádali moravský sněm, aby jim byly prominuty staré berně a zemské dluhy, někteří prosili sněm o „roční almužny“ po 50, 30, 20 zlatých³. Postihla však nejen bohaté, ale všechny vrstvy obyvatelstva, po ní nikdo nebyl schopen splácet dluhy a málokdo dostal svým povinnostem vůči vrchnosti a státu. Na sněmu byla v září 1650 přijata propozice císaře Ferdinanda III., datovaná 9. 8. ve Vídni, týkající se nutného zvelebení země: „[...] tolikéž aby města, městečka, vesnice a grunty až dosavad spustlé a zbořené zůstávající zase k svému vyzdvižení neb zvelebení přijíti a osazené býti mohly; též ty osoby, kteréž by se takových pustých gruntův ujaly, je zase vyzdvihly, napravily a také se na nich osázely, ty a takové aby od datum zavření sněmu tohoto za tři léta pořád

¹ Pro vypracování studie byly použity římskokatolické matriky uložené v Moravském zemském archivu v Brně: Farnost Uherský Brod (excerpoval D. Hodeček) sign.: 12147—12155, 12163—12165, 12170—12172, 11914—11917, 12176—12181, 12187—12189, 12191—12192, 11922—11923, 12196—12202, 12206—12208, 12211—12213, 11927—11929; farnost Vracov (excerpovala autorka a L. Dokoupil) sign.: 5997—6 001, 6008—6009, 6012—6013; farnost Hostice (excerpovala autorka a L. Dokoupil) sign.: 7681—7682, 7686—7687, 7690—7691; farnost Pačlavice (excerpovala autorka a L. Dokoupil) sign.: 8204, 8205, 8208, 8215; farnost Újezd u Vizovic (excerpovala autorka a L. Dokoupil) sign.: 4794—4798, 4807, 4815; Buchlovice (excerpovala autorka a L. Dokoupil) sign.: 11444—11447, 11456—11458, 11461—11463; Slušovice (excerpovala L. Fialová).

² *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, s. 102.

³ Fr. Slavík: *Morava a její obvody ve Slezsku po třicetileté válce*. Telč 1892, s. 8.

zběhlá ode všech a všelijakých nám neb zemi svolených, sněmovních, postranních zemských i jiných jakýchkoliv daní a contribucí úplně osvobozeni byli. O tom milostivě nepochybujíce, že oni věrní stavové naši... takovým zase navracujícím se poddaným jich anebo těm, jenž by takové pusté neb rozbořené grunty zase vyzdvihnouti a k obydlí přivést chtěli, podobného dobrodiní užiti dají, ano i to vše, což by jim tak oni osobně neb jináče vykonati a robotovati povinni byli, po ta tři léta prominou a tudy k dalšímu osazení země příčinu podají."⁴ Sněm sice souhlasil, nicméně přesto některé vrchnosti dál zhoršovaly existenční podmínky svých poddaných, proto docházelo ke zbíhání vesničanů. Ještě v roce 1658 jednal sněm o zdržování zběhlých poddaných na uherském a rakouském pomezí.

Cestou k vytváření snesitelnějšího života a odbourávání strachu jít do nového neznámého místa a osadit poustku bylo také postupné zprovozování během války neudržovaných a zarostlých cest, zvláště v horách a hůře přístupných místech, kde řádily loupežnické bandy, lapkové a mordýři⁵.

Významným faktorem ovlivňujícím a často přímo zasahujícím v řadě důležitých rovin do života venkovanů byla bezesporu vrchnost. Tam, kde se vzhledem ke stále vysoké mortalitě obyvatelstva opakovaně nedařilo osazovat pusté grunty novými hospodáři, začala vrchnost organizovat zakládání dvorů, vybavovat je svým inventářem a početnou čeledí. Během války se kromě toho na řadě panství začal prosazovat princip, že vrchnost může využívat své poddané také k „robotám“ a zatěžovat je „trhem“ v souvislosti se vznikem panských monopolů. Před Bílou horou se sedláci těmito tendencím v chování svých vrchností vcelku úspěšně bránili, po válce, v souvislosti s celkovým rozvratem, se situace měnila. Známý český historik, specialista na tuto problematiku, J. Válka, považuje robotu za hlavní příčinu stagnace poddanského, ale i vrchnostenského hospodářství. Na frekvenci nabyla praxe „stavění sirotků“, rozšířila se i práce dětí⁶. Ze strany vrchnosti dokonce docházelo k násilnému nucení obyvatelstva ke sňatkům. Tak depopulace země přispěla k urychlení procesu utužování nevolnictví a šíření režijního velkostatku⁷.

Po Bílé hoře, respektive po Vestfálském míru, se začala prosazovat rekatalizace a nové pojetí barokní zbožnosti. Zdůrazňovaly se principy přijaté již na tridentském koncilu, který v rámci účinnější duchovní správy stanovil povinnost každého biskupa rozdělit diecézi na územně samostatné jednotky, pro něž by byl natrvalo určen duchovní správce — farář. S faráři vznikl tzv. farní přímus, podle něhož byli věřící nuceni vykonávat nejzávažnější úkony nábože-

⁴ Tamtéž, s. 8—9.

⁵ Tamtéž, s. 11.

⁶ J. Válka: *Dějiny Moravy. Morava reformace, renesance a baroka*. Díl 2. In: *Vlastivěda moravská*. Sv. 6. Brno 1996, s. 127—130.

⁷ *Dějiny...*, s. 105.

nské praxe ve farním kostele. Farář představoval nejen církevní, ale i státní autoritu, protože mimo jiné ohlašoval z kazatelny četné státní příkazy. Rovněž vzrostl podíl farářů na světské administrativě, zvláště v souvislosti s absolutistickými a centralizačními snahami Habsburků po Bílé hoře⁸. „Farnost spojovala mnohdy rozdílné společenské vrstvy v duchovní pospolitost, usměrňující věřící po celou dobu jejich života a stávala se tak jejich kosmem. K němu patřily nejen kostely, [...] nýbrž i školy, bratrstva, cechy a charitativní instituce (špitály, chudobince).”⁹

Důležitou povinností farářů po Tridentu a zvláště v českých zemích v době rekatolizace bylo kázání. Barokní kazatelský styl založený na nezkrotné imaginaci, citovosti, metaforách a paradoxech se zde brzy vžil, jeho zásady jako první formuloval B. Balbín. O rozvoj kazatelství u nás se nejvíce zasloužili jezuité, přičemž na kazatelské tvorbě českého baroka se s velkým úspěchem podíleli také moravští kněží. Tito autoři dokázali velmi realisticky a kriticky poznat a postihnout soudobou společnost, zejména venkov a jeho hlavního protagonistu — sedláka, na jehož duši a myšlenkový svět chtěli působit. Podávají nám tímto prostřednictvím obraz o typu a charakteru zbožnosti tehdejšího prostého člověka, o jeho mravech, hodnotách, každodennosti. V závěru 18. století s šířením evropského osvícenství se začal měnit i styl kázání pod dojmem těchto nových myšlenkových proudů. Prostředí českých zemí začalo být ovlivňováno nejen z italské a německé oblasti, ale také z Francie. Vzniklo nové pojetí kázání. Jeho základem se stal výklad písma podaný jasným a přátelským způsobem, poskytující praktický užitek. Kněží se v duchu tolerance měli vystříhat útokům proti jinověrcům a v rámci naplňování témat s praktickým obsahem se zabývali zemědělstvím, ale také problémy zdraví a řadou jiných. Nabádali k pěstování brambor, očkování apod. Tyto momenty měly dopad na demografické poměry obyvatelstva¹⁰.

V rodných matrikách se často, zejména od 18. století, setkáváme s označením nouzový křest. Tato situace nastávala, když po těžkém porodu hrozila bezprostředně smrt dítěte. Aby nezemřelo nekřtěné, bylo v kompetenci porodní báby, vzhledem k univerzálnímu charakteru křtu, dítě pokřtít. Faráři byli povinni poučit porodní báby o platné formě křtu. V roce 1753 vzniklo dokonce v Brně anatomické kolegium, kde se porodním bábám vedle poučení odborného, lékařského, dostávalo i informací o formální podobě křtu. Stalo se dobrým zvykem, že kmotry při křtu bývaly zámožné osoby, rovněž šlechtici se stávali kmotry svých poddaných, někde vznikla tradice brát za kmotry

⁸ R. Zuber: *Osudy moravské církve v 18. století*. I. díl. In: *Dějiny olomoucké arcidiecéze*. Praha 1987, s. 183—184.

⁹ Tamtéž, s. 183—185.

¹⁰ Tamtéž, s. 208—212.

vrchnostenských dětí místní chudé. Existovaly tak mnohočetné vazby mezi „zámkem a podzámkím“.

Palčivým problémem morálním a sociálním bývaly nemanželské děti, jejichž podíl se zpravidla zvyšoval za válek, při průchodech vojsk apod. Existovaly rozdíly mezi městem a venkovem, respektive velkými městy a venkovem. Na venkově býval počet nižší, svobodné matky chodívaly často rodit do anonymního prostředí velkých měst. Faráři měli povinnost kázat proti potratům a vraždám dětí, současně však chránit svobodné matky před útoky rodičů i úřadů. K jejich povinnostem patřila i péče o odložené děti¹¹.

Bránou k rodině a dětem a tím i k účasti na lidské reprodukci bylo však v katolických zemích uzavření manželství, které bylo považováno za jednu ze sedmera svátostí. Po tridentském koncilu bylo udílení této svátosti svázáno přísnými předpisy. Po uzavření zasnub se považoval manželský slib za závazný, jeho nedodržení mohlo být soudní cestou vymáháno u konzistoře. Zásnuby proto měly být vyhlášovány veřejně nebo písemně stvrzovány. Sňatek musel proběhnout před správcem farnosti (farářem) a dvěma svědky. Tento akt měl být zapsán do snubní matriky. Začalo se přísně dbát na dodržování trojích ohlášek, které měly zjednat manželství publicitu a tím zabránit např. bigamii a upozornit na další případné překážky stojící v cestě realizaci manželství. Až do roku 1781 musel být sňatek povolován vrchností — tzn. vrchnostenský konsensus, církev vydávala tzv. církevní konsensus. V praxi však církev i v době po třicetileté válce bránila právo poddaných podle božího nařízení i přirozeného práva uzavřít sňatek bez souhlasu vrchnosti. Stávalo se, že mladé páry, které nemohly získat svolení rodičů nebo vrchnosti prchaly do Uher nebo do Slezska, kde se nechaly oddat i nekatolickými duchovními. Právo vrchnosti rozhodovat o sňatku svých poddaných nevycházelo nikdy z žádné zákonné normy, v praxi trvalo až do roku 1848.

Po vydání tolerančního patentu v roce 1781 směl nekatolík uzavřít manželství s osobou katolického vyznání za předpokladu, že nebude svému partnerovi bránit ve víře a že bude vychovávat děti v katolickém duchu. O dispens udělovaný za peněžní náhradu se muselo žádat v případech bližších příbuzenských vztahů mezi rodinami, jejichž členové se chtěli vzít. Církevní manželství se týkalo jen osob svobodných a ovdovělých. Rozluky a rozvody od stolu a lože byly sice možné, zdlouhavá a finančně náročná soudní řízení podstupovali zpravidla jen příslušníci šlechty a to s malými vyhlídkami na úspěch.

Věk vstupu do manželství nebyl limitován právním omezením, změna nastala po roce 1811, kdy začal platit občanský zákoník, který stanovil, že osoby mladší 24 let musely mít k uzavření sňatku souhlas zákonných zástupců. K dalším omezením týkajícím se mužské části populace patřila vojenská

¹¹ Tamtéž, s. 218—219.

služba, již byli zproštěni jen dědici selských gruntů a některá povolání státní služby. Finančním dekretem z roku 1800 bylo stanoveno, že státní, městští a fundovní úředníci se nesmějí ženit bez povolení představeného, pokud jejich plat nedosáhl určité výše. Obdobně u státních zaměstnanců byl sňatek vázán na dosažení určitého služebního postavení — např. u učitelstva, četnictva, vojska, finanční stráže apod. V některých profesích ztrácely ženy po svatbě zaměstnání¹².

Hradištský kraj patřil na Moravě vedle Brněnského a Znojemského k nejvíce postiženým třicetiletou válkou. O stavu jeho obyvatelstva v širším kontextu sociální skladby a míře zásahu třicetileté války nás zpravují výsledky práce lánové komise, která na základě usnesení moravského zemského sněmu z roku 1669 podrobně mapovala poddanské poměry Moravy jako podklad pro úpravu berního systému v zemi. Pracovala intenzivně plných 10 let od roku 1669 do roku 1679 a vytvořila podrobný elaborát sestavený podle jednotné metodiky, poskytující řadu cenných informací i k populačním poměrům v zemi. Zemský sněm v roce 1669 rozhodl, že Hradištský kraj bude vizitován jako první, protože se na jeho území vyskytovaly všechny typy půdy (nížiny, hory, půda úrodná, střední i neúrodná) i další komponenty, jichž si měla komise zvláště všimat. Hradištský kraj byl díky usilovné práci Františka Matějka vydán s jeho podrobným komentářem tiskem¹³.

Kraj byl — na rozdíl od jiných moravských krajů — postižen zejména vpádem Tatarů v roce 1663. Fr. Matějka se domnívá, že Tataři způsobili větší škody než třicetiletá válka. Vpád krutě postihl zejména pohraniční panství, kde byly vypáleny domy a obyvatelstvo odvedeno do zajetí. Důsledkem bylo značné vyhladění území¹⁴.

K jeho sídelním specifikům náležela skutečnost, že jádro kraje patřilo k nejdéle obývaným teritoriím na Moravě vůbec, což se promítlo do existence největších vesnic v úrodných částech země, které měly již před třicetiletou válkou více než 100 osedlých. Žádný jiný kraj jich neměl tolik. Patřily k nim i Buchlovice, které tvoří jednu ze sond námi analyzovaného souboru. Naopak malé vesnice z nízkými počty osedlých vznikly v horských částech kraje. Z hlediska struktury měst a městeček patřil ke středním na Moravě, na jedno městečko připadalo 15 vesnic. K velkým městům kraje s více než 400 osedlými se přiřadil Uherský Brod, který se rovněž stal součástí našeho souboru. Sociální rozvrstvení obyvatelstva charakterizoval Fr. Matějka jako střední.

¹² R. Zuber: *Osudy...*, s. 236—237; E. Maur: *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví. „Historická demografie“* 1983, 8, s. 29; *Dějiny...*, s. 158—165; J. Prokopec: *Manželství a rozvody v českých zemích v 19. století. „Demografie“* 1988, 30, s. 310—311.

¹³ Fr. Matějka: *Lánové rejstříky Hradišského kraje z let 1669—1671. Uherské Hradiště* 1984, 98 s.

¹⁴ Tamtéž, s. 15.

Bylo definováno velkým počtem rozdrobených selských usedlostí, velkým podílem nelánových usedlíků — zahradníků a domkářů v rovinných panstvích. Těžiště obyvatelstva 60—70%, patřilo ke středním a drobným rolníkům, zahradníci a domkáři se na celku podíleli jen 20—30%, velké lánové usedlosti představovaly malý díl. K typickým znakům náležel pokročilý vývoj diferenciacie mezi drobným nelánovým obyvatelstvem — lánové rejstříky znají velké a malé zahradníky, půlzahradníky. Někde si naopak zahradníci vyklučili půdu v lesích a dostali se tak na úroveň čtvrtlánků. Na vinorodých panstvích se objevovali i podruzi jako držitelé kousků vinic, někde se udrželi ve značných počtech i po válce (např. v Uherském Brodě)¹⁵.

Hradišťský kraj se dostal — patrně v důsledku tatarského vpádu — na prvé místo mezi kraji v podílu nově zpustlých usedlostí, který činil 9,13%, tzn. celková poválečná obnova probíhající po celou druhou polovinu 17. století zde postupovala pomaleji ve srovnání s jinými moravskými kraji¹⁶.

Největším městem souboru byl Uherský Brod, který patřil k sídlům velmi zničeným válkou. Již v létě roku 1621 byla pevnost vystavena nájezdům Bethlenových vojsk, později se v Brodě usídlila císařská posádka, došlo k průchodu Bukvojových vojsk, město se enormně zadlužilo. V roce 1623 zde pobývala vojska Lichtenštejnova, Thunova pěchota. Další vyliďování bylo spojeno se zákazem jiného než katolického vyznání v roce 1624, což vedlo k odchodu evangelíků. Zůstali bohatší měšťané na náměstí a hlavních ulicích, 38 domů bylo zbořeno. Patřily těm obyvatelům, kteří nechtěli přestoupit ke katolicismu a nechtěli odejít z města. V následujícím roce řádl ve městě požár, kterému padlo za obět' 54 městských domů, klášter, fara, škola, sbor se školou a bratrským domem. V následujících válečných letech pobýval ve městě Mansfeld, Valdštejn a řada dalších vojevůdců s vojsky, došlo k odvlčení mnoha žen, dívek a dětí. Situace byla tak zlá, jak nás zpravuje místní kronikář, že v důsledku velkého mření nezůstal nikdo, kdo by mohl zavírat městské brány. V roce 1643 byl Brod vypálen Švédy.

Existence dřevěných domů ve vnitřním městě měla za následek ničivé a rozsáhlé požáry. V roce 1667 padlo při takovém ohni za obět' 81 domů. Vizitace lánové komise v roce 1669 přinesla následující výsledky: ve vlastním městě bylo 44 osedlých měšťanů s polnostma, 47 šenkovních domů, 27 řemeslníků, 29 podruhů bez polností, 70 přespólních a 40 starých židovských domů, na předměstí pak 28 předměst'anů s poli, 34 předměst'anů bez polí a 12 podruhů s poli. Nově osedlých bylo 51, přičemž největší díl tvořilo 33 nových židovských domů, dále 8 měšťanů s poli a 10 řemeslníků¹⁷. Ze 420 osedlých bylo 175 starých osedlých vedle 51 nově příchozích, tíživou situaci města

¹⁵ Tamtéž, s. 14.

¹⁶ Tamtéž, s. 15—16.

¹⁷ M. Zemek a kol.: *Uherský Brod*. Brno 1971, s. 112—137.

dokládalo 158 starých a 36 nových poustek. Lánová komise rovněž zanechala informaci o přístupu vrchnosti (Kouniců) k městu. V šenkovních domech — chloubě města — měli právo šenkovat o 5 výročních trzích a po celý rok. Vrchnost jim ale začala dávat k šenkování své víno, což vedlo k úplnému zastavení vlastního šenku. Na předměstí Brodu si postavil panský hejtman na 5 spáleništích (11 poustkách) dvůr.

Z hlediska sociální skladby bylo město silně diferencované. Velkých sedláků bylo jen 6, středních i včetně předměstí 16, zato malých 50. Základní masu obyvatelstva tvořili domkáři, kam se započítávali také židé, patřilo k nim 146 starých i nových osedlých. Poustky staré i nové (194) byly jen domkářské. Řada nově osedlých z těchto domkářských usedlostí zběhla — z 36 nových poustek bylo 28 opuštěno pro zběhnutí¹⁸.

Soubor sond je dále tvořen 4 městečky, mezi nimiž zaujímá výlučné postavení Vracov, který máme zpracován do podoby detailní analýzy¹⁹. Vracov náležející k bzeneckému panství byl v době stavovského povstání, jakmile se Morava přidala k povstalcům, postižen vpádem císařské armády, později v říjnu 1623 vojskem sedmihradského vévody Gábora Bethlena, který s přidruženými tatarskými sbory plenil území jihovýchodní Moravy²⁰. Přišel asi o třetinu obyvatel a majitel Jiří Kryštof Pruskovský povolal na opuštěné grunty v letech 1623—1633 cizí osadníky. Přišli ze severní a severovýchodní Moravy a Slezska²¹. V důsledku rekolonizačních opatření mělo městečko v roce 1658 lidnatost přibližně na úrovni stavu před začátkem třicetileté války a patřilo v tomto smyslu k nemnohým v Hradištském kraji²². Ostře tak kontrastovalo s Uherským Brodem. Lánová vizitace zjistila v roce 1669 135 osedlých, z toho 107 starých a 9 nových, k 11 starým poustkám přibýlo 8 nových. Poustky představovaly jen 14% usedlostí. Staré poustky byly opuštěné již přes 20 let a jejich pole byla zarostlá, v nových poustkách vyhořeli 3 půllánici. Zvláštností sociální skladby Vracova byla skutečnost, že každý usedlík měl kousek vinice, vinici drželi i podruzi, dokonce i po válce v počtu 27. Mezi usedlíky téměř nebyli velcí sedláci — jen 1, více byli zastoupeni střední — 38 a malí — 21 sedláci. Nejpočetnější vrstvou se stali domkáři — 56 osedlých, převažovalo drobné nelánové obyvatelstvo, celkově byla sociální skladba silně pokročilá²³. Hospodářský význam Vracova spočíval v zastoupení všech zemědělských kultur, žil ze zemědělství, vinic a také významně ze zelinářství.

¹⁸ Fr. Matějka: *Lánové...*, s. 26—28.

¹⁹ St. Veverková: *Populace Vracova od konce 17. století do poloviny 19. století*. 126 stran a přílohy (diplomová práce obhájená a uložena na Katedře historie FF OU v Ostravě v roce 2000).

²⁰ R. Hurt a kol.: *Kyjevsko*. In: *Vlastivěda moravská*. Sv. 62. Brno 1970, s. 101.

²¹ R. Hurt: *Dějiny města Vracova*. Brno 1969, s. 54.

²² Tamtéž, s. 55.

²³ Fr. Matějka: *Lánové...*, s. 36—37.

Dalším městečkem byly Slušovice, náležející k lukovskému panství. Jestliže Uherský Brod a Vracov patřily k panstvím, které měly kvalitní půdu — polovinu v I. a polovinu ve II. bonitní třídě, pak Lukov měl půdu s převahou ve špatné III. třídě. Ke Slušovicím byly přifařeny obce Březová, Držková, Dešná, Neubuz, Hrobice, Trnava, Všemina, Veselá. Městečko se nacházelo na silnici z Vizovic do Fryštáku. Fara, patřící k vizovickému děkanství, se připomíná od roku 1480. V 16. století zde pobývali Čeští bratři a faru spravoval bratrský kněz. Za třicetileté války byli v obci jen protestanti, po roce 1686 opět katolický farář. Slušovice patřily k obcím, které byly třicetiletou válkou dosti poškozeny. Lánské rejstříky zpracované pro toto panství v roce 1671 vyprávějí jen o 50 osedlých, z nichž 37 bylo osazeno a 13 patřilo k pustým, tj. 26%. V městečku nebyli domkáři, jeho sociální skladba sestávala ze středních (22) a malých (15) sedláků v měřicové soustavě, rovněž staré i nové poustky náležely do kategorie středních (2) a malých (11) gruntů. Ve Slušovicích bylo 22 činných a 5 pustých šenkovních domů, které mohly 3 × v roce po 14 dnů o výročních trzích šenkovat. Vyšenkovalo se tak 10—12 sudů vína. Obdobná struktura osedlých bez domkářů existovala i v přifařených obcích. Na tomto valašském panství se uchovala instituce svobodných rychtářů — fojtů, kteří však patřili jen ke středním rolníkům. Vzhledem k chudobě kraje se každý obyvatel snažil získat nějakou půdu, proto převažovali střední rolníci²⁴. Ve Slušovicích byly známé cechy — ševcovský byl založen v roce 1651, ostatní později (řeznický v roce 1751, smíšený v roce 1752 atd.)²⁵.

Další sondou byly Buchlovice, které patřily k buchlovskému panství. Městečko se zámekem bylo lokováno pod bývalým zeměpanským hradem Buchlovem. V 16. století to byla bratrská obec. Fara vznikla již v roce 1389, později zanikla a v roce 1650 byla obnovena, patřily k ní vesnice Břestek a Stříbrnice²⁶. Městečko náleželo k vinorodným obcím, kde každý usedlík držel kousek vinice, dokonce i podruzi, v roce 1669 při lánové vizitaci jich bylo zjištěno 6. Také v dalších vesnicích farnosti měli podruzi vinice — např. v Břestku 7, ve Stříbrnicích 28. Zemská lánová komise registrovala proměny na usedlostech — v Buchlovicích se 1 zahradník zbláznil, druhý oslepl, v Břestku došlo k dělení půdy — z půllánu vznikly 2 čtvrtlány, zahradníka zabil v roce 1660 jelen. Ve Stříbrnicích vznikl z lánu půllán, zbytek půdy obdělávali poddaní. Společenská skladba se značně rozvinula, v selské vrstvě bylo dosaženo rovnováhy mezi velkými a středními sedláky, lány však měly jednu z nejmenších výměr na Moravě. V Buchlovicích bylo 111 usedlostí,

²⁴ V. Peřinka: *Vizovický okres*. In: *Vlastivěda moravská. II. Místopis*. Brno 1907, s. 214—217; Fr. Matějka: *Lánové...*, s. 84—85.

²⁵ V. Peřinka: *Vizovický okres...*, s. 221.

²⁶ L. Hosák: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848—1960*. Ostrava 1967, s. 179.

z toho jen 63 starých a nových usedlíků a 48 starých a nových poustek, tj. 43,2%. Obec byla výrazně postižena třicetiletou válkou. Měla 5 velkých, 13 středních a 7 malých držitelů gruntů a 38 domkářů. Poustky představovaly především domkářské usedlosti — ze 48 jich bylo 40²⁷. Důsledky války byly natolik tíživé, že byla ještě v 18. století zařazována mezi vesnice²⁸.

Čistě vesnické obyvatelstvo prezentují v daném souboru Hradišťského kraje farnosti Hoštice a Újezd u Vizovic. Hoštice z Kroměřížska tvořily farnost s Honěticemi, Zdislavicemi, Lebedovem a po roce 1825 i osadou Rozárovem. Hoštice byly malým panstvíčkem situovaným na střední Moravě, velmi těžce postiženým třicetiletou válkou. V roce 1643 byla obec zpustošena vědy, kteří ji z velké části zničili. Nový majitel Tomáš Winkler ze Střelic ještě v roce 1667 našel pole „zarostlé trním a neobdělány“. Dokonce ani farář nebyl schopen bydlet na zpustlé faře a obdělávat půllán, který k ní patřil. Lánské rejstříky z roku 1670 informují o 34 usedlostech, z nichž však jen 14 bylo osazeno, 20 patřilo k pustým, což představovalo 58,8% osedlých. Sociálně byla ves tvořena 7 středními, 5 malými sedláky a 2 domkáři. Půda patřila do II. a III. bonitní třídy²⁹.

Přifařená ves Honětice náležela k zdislavickému statku, k němuž byla v roce 1662 přičleněna nově založená osada Lebedov. Honětice byly rovněž silně postiženy, ještě v roce 1667 byly z poloviny pusté, včetně panského šenku a stájí, žilo v nich jen 9 hospodářů, 11 usedlostí bylo pustých. Kvalita půdy byla stejná jako v Hošticích. Velmi špatné poměry a stálé zbíhání poddaných bylo v tomto případě dáno zejména následky tatarského vpádu z roku 1663³⁰.

Újezd u Vizovic na Zlínsku patřil k panství Brumov, byly k němu přifařeny vesnice Loučky, Slopné, Vysoké Pole a Drnovice. Celé panství patřilo kvalitou půdy do nejhorší III. bonitní třídy. Újezd představoval v rámci farnosti obec s největším počtem usedlostí. Lánské rejstříky pořízené v roce 1670 nás zpravují o 43 usedlostech, z nichž bylo 34 osazeno, 9 se řadilo k pustým (přes 20%). Sociálně převažovali střední rolníci — jen 2 velcí držitelé gruntů, 16 středních rolníků, 6 malých sedláků a 10 domkářů. Poustky patřily v 7 případech z 9 ke středním lánům. Obdobné složení osedlých bylo i v dalších farnostech, až na Slopné, kde nebyly vůbec poustky a z 28 hospodářů drželo 9 velké grundy, 9 střední selské usedlosti a 3 byli malými sedláky. Kromě této dominující selské vrstvy žilo v obci 8 domkářů. Poloha panství při hranicích byla stálým zdrojem neklidu, přicházeli Slováci z uherské strany a zabírali

²⁷ Fr. Matějka: *Lánové...*, s. 35—37.

²⁸ Fr. Slavík: *Morava...*, s. 141.

²⁹ V. Peřinka: *Zdounecký okres*. In: *Vlastivěda moravská. II. Místopis*. Brno 1910, s. 131—142.

³⁰ Tamtéž, s. 130—131.

a odháněli dobytek, zmocňovali se i orné půdy a pastvin. Vrchnost využívala poustek k rozsáhlému budování svého hospodářství ve vlastní režii³¹.

Poslední farností souboru se staly Pačlavice z Kroměřížska. Ty sice patřily k historickému Olomouckému kraji, ale v současnosti náleží okres Kroměříž do Jihomoravského kraje a rozdělení sond se provádělo podle současného administrativněsprávního členění. Vzhledem k tomu byly Pačlavice přičleněny k historickému Hradištskému kraji. K městečku byly přifařeny obce Pačlavská Lhota a Osíčany. Pačlavice s Lhotou byly součástí pačlavského panství. Pačlavice byly v roce 1538 povýšeny na městečko, v 16. století se zde rozšířila reformace v podobě učení Českých bratří. Za třicetileté války zanikla fara, obec byla dobyta Švédy, kteří si udělali z kostela konírnu. K roku 1649 se připomíná pivovar. Pačlavská Lhota byla malou vesnicí s převahou lesů. V polovině 16. století se stala pustou, obnovena byla až před rokem 1750³².

Žádná z celého souboru sond nezachycuje období třicetileté války, nejstarší matriky jsou dochovány pro farnost Buchlovice od roku 1660, Uherský Brod má sňatečné a úmrtní matriky od roku 1658, rodné od roku 1663, Hoštice mají rodné od roku 1663, sňatečné a úmrtní od roku 1671, Újezd u Vizovic má všechny tři řady od roku 1665, Slušovice mají rodné od roku 1676, sňatečné od roku 1675 a úmrtní od roku 1674, Vracov má všechny řady od roku 1684 a Pačlavice od roku 1707.

Druhá polovina 17. století se jeví v demografickém vývoji Moravy jako období populačního růstu a postupného zacelování ztrát způsobených třicetiletou válkou i dalšími nepříznivými událostmi (vpád Tatarů atd.). Jestliže se pokusíme porovnat tempo růstu narozených Hradištského kraje s ostatními kraji jižní Moravy do závěru 17. století, pak zjišťujeme, že bylo velmi plynulé a při vyhodnocování po desetiletích až překvapivě pravidelné (viz tab. č. 1). Se stejným lineárním růstem se setkáváme u Brněnského a Znojemského kraje, vybočoval Jihlavský kraj, kde došlo v 90. letech k poklesu počtu narozených na úroveň 70. let. V celku jižní Moravy nastalo v 90. letech zastavení růstu porodů, jejichž počet se udržoval na výši 80. let. Při vyhodnocení vitálního indexu sledujeme diferenciaci mezi kraji, přičemž Hradištsko mělo nejvyšší hodnoty, přesahující data vypočtená pro jižní Moravu a pohybující se v rozmezí 1,41–1,86. Šedesátá a sedmdesátá léta se vyznačovala stejnou hladinou vitálního indexu (1,41), v 80. a v 90. letech nastal výraznější růst až na hodnotu 1,86. Počty zemřelých se udržovaly od 70. let na zhruba stejné úrovni, v 90. letech nastal mírný pokles. Rovněž údaje vypočtené pro severní

³¹ Fr. Matějek: *Lánové...*, s. 29–34.

³² L. Hosák: *Historický...* s. 185–186; M. Trapl a kol.: *Historický místopis Moravy a Slezska*. Sv. 6. Ostrava 1978, s. 263–264; V. Peřinka: *Zdounecký...*, s. 164–165, 249–255.

Moravu, až na 90. léta, byly vyšší než jihomoravské a vyšší ve srovnání s Hradišťskem³³.

Počty narozených dětí na sňatek se podle krajů příliš nelišily, nicméně Hradišťsko mělo nižší míru tohoto ukazatele, která se pohybovala se v rozmezí 3,92—4,84 dítěte na sňatek, ještě nižší byla vypočtena pro Brněnsko, naopak vyšší pro Jihlavsko. Uplatňoval se mechanismus, která naznačila L. Fialová. Souvisel s výskytem epidemií a strukturou zemřelých podle věku. Když umíraly v důsledku výskytu infekční dětské nemoci více dětí, pořizovali si manželé další dítě často dříve, zvláště když zemřelo v kojeneckém věku, počet dětí na sňatek rostl, naopak když se rozšířila epidemie postihující dospělou populaci, umíraly častěji osoby středního věku, rostl počet polingamních (druhých a dalších) sňatků, který vedl k poklesu počtu dětí na sňatek³⁴.

Tabulka č. 1

Přirozená měna obyvatelstva Hradišťského kraje a jižní Moravy (sondy)

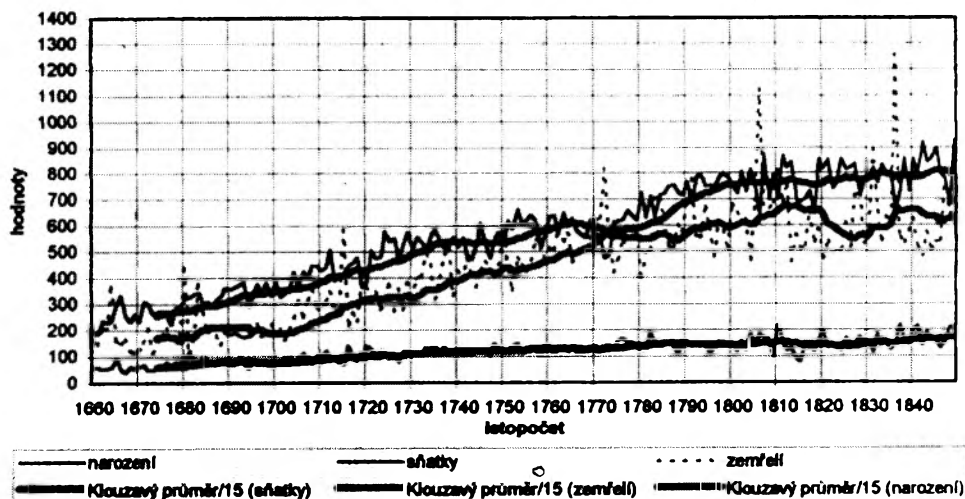
Období	Narození	Sňatky	Zemřelí	Pnroz. přir.	Index	M/Z	N/S
HRADIŠŤKÝ KRAJ							
1661—1670	2 523	592	1 779	744	0,6	1,42	4,26
1671—1680	2 804	671	1 992	812	0,7	1,41	4,18
1681—1690	3 292	840	2 043	1 249	0,8	1,61	3,92
1691—1700	3 568	737	1 914	1 654	0,9	1,86	4,84
1701—1710	3 972	937	2 589	1 383	1,0	1,53	4,24
1711—1720	4 295	1 018	3 302	993	1,1	1,30	4,22
1721—1730	5 195	1 097	3 235	1 960	1,3	1,61	4,74
1731—1740	5 389	1 236	4 217	1 172	1,4	1,28	4,36
1741—1750	5 317	1 203	4 389	928	1,3	1,21	4,42
1751—1760	6 057	1 298	4 684	1 373	1,5	1,29	4,67
1761—1770	5 970	1 254	5 426	544	1,5	1,10	4,76
1771—1780	5 997	1 432	5 454	543	1,5	1,10	4,19
1781—1790	7 132	1 451	5 916	1 216	1,8	1,21	4,92
1791—1800	7 635	1 445	6 005	1 630	1,9	1,27	5,28
1801—1810	7 519	1 570	6 966	553	1,9	1,08	4,79
1811—1820	7 686	1 342	5 732	1 954	1,9	1,34	5,73
1821—1830	7 941	1 490	5 674	2 267	2,0	1,40	5,33
1831—1840	7 846	1 604	6 874	972	2,0	1,14	4,89
1841—1850	7 491	1 592	5 284	2 207	1,9	1,42	4,71
Celkem	107 629	22 809	83 475	24 154			

³³ Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století. Praha 1999, s. 101—102.

³⁴ Tamtéž, s. 102—103.

Období	Narození	Sňatky	Zemřeli	Pnroz. pñir.	Index	M/Z	N/S
JIŽNÍ MORAVA							
1641—1650	6 221	1 974	9 739	3 518	0,5	0,64	3,15
1651—1660	7 377	1 660	4 170	3 207	0,6	1,77	4,44
1661—1670	8 562	2 004	6 302	2 260	0,7	1,36	4,27
1671—1680	9 570	2 390	7 178	2 392	0,8	1,33	4,00
1681—1690	11 289	2 784	8 017	3 272	0,9	1,41	4,05
1691—1700	11 633	2 312	7 192	4 441	0,9	1,62	5,03
1701—1710	12 488	3 000	8 210	4 278	1,0	1,52	4,16
1711—1720	13 800	3 288	10 147	3 653	1,1	1,36	4,20
1721—1730	16 748	3 723	11 288	5 460	1,3	1,48	4,50
1731—1740	17 060	3 916	13 359	3 701	1,4	1,28	4,36
1741—1750	17 057	4 197	14 507	2 550	1,4	1,18	4,06
1751—1760	19 164	4 411	14 497	4 667	1,5	1,32	4,34
1761—1770	19 267	4 233	16 283	2 984	1,5	1,18	4,55
1771—1780	18 991	4 861	17 204	1 787	1,5	1,10	3,91
1781—1790	22 287	4 997	16 832	5 455	1,8	1,32	4,46
1791—1800	23 045	4 752	17 203	5 842	1,8	1,34	4,85
1801—1810	22 700	5 252	21 170	1 530	1,8	1,07	4,32
1811—1820	24 424	4 958	18 197	6 227	2,0	1,34	4,93
1821—1830	24 470	5 215	17 764	6 706	2,0	1,38	4,69
1831—1840	23 626	5 444	21 502	2 124	1,9	1,10	4,34
1841—1850	23 139	5 560	17 942	5 197	1,9	1,29	4,16
Celkem	352 918	80 931	278 703	74 215			

HRADŠTÝSKÝ KRAJ

Přirozená reprodukce se v Hradištském kraji promítala do kladných hodnot přirozeného přírůstku od skončení třicetileté války. Tempo růstu bylo v 60. a 70. letech nižší, v 80. a 90. letech vzrostlo. Stejnou dynamiku měl růst přirozeného přírůstku celé jižní Moravy. Vzhledem ke skutečnosti, že data za historické kraje i větší celky jižní a severní Moravy a Moravy byla přepočítána — tedy rekonstruována — s použitím počítačového programu, který byl schopen doplňovat cenzury chybějící matriční evidence, můžeme se pokusit vyhodnocovat, i s přihlédnutím k možné podregistraci v 17. století, míru zásahu různých epidemií, hladomorů a dalších katastrof. O tatarském vpádu podávají částečné svědectví lánské rejstříky, vyhodnocené na konci 19. století Fr. A. Slavíkem, který tatarský vpád v roce 1663 komentoval jako hrozný, obdobně v nedávné době Fr. Matějek. Slavík uvedl, že v Hradištském kraji bylo zabito nebo odvléčeno do zajetí 5891 osob a zcela vyplněno a spáleno 48 obcí³⁵. Zůstává otázkou na základě jakých dalších informací (Cerroniho sbírka) dospěl k těmto přesným číslům, nicméně mohou být orientačně doložit místní závažnost vpádu. V sumě hradištských rekonstruovaných sond se rok 1663 jeví jako běžný rok s přirozeným přírůstkem, zato rok 1664 je vypočten s přirozeným úbytkem a tedy poklesem lidnatosti. V celku jižní Moravy i Moravy jsou oba roky zrekonstruovány s přírůstkem obyvatelstva.

Dílčí analýzu můžeme provést u Uherského Brodu a Buchlovic. V Buchlovicích v roce 1663 i 1664 rostl počet obyvatel přirozenou měnou, nicméně v roce 1663 došlo k výraznému poklesu sňatků (na 2), v následujícím roce ke snížení počtu narozených a vzrůstu sňatků, počty zemřelých nebyly v průměru vyšší.

Zcela jiná situace vznikla v Uherském Brodě, kde v letech 1663 a 1664 došlo k větším populačním ztrátám. V roce 1663 bylo v úmrtní matrice zapsáno 80 obyvatel města a v roce 1664 registrováno 168 pohřbů, nastal úbytek obyvatel přirozenou měnou o 111 osob. V obou letech a zvláště v roce 1664 se setkáváme s měsíci, kde se objevují až trojnásobné počty zemřelých, je ovšem těžké určit, které jsou v přímé souvislosti s vpádem. V době ohrožení bylo ve městě mnoho lidí z okolí a velký hlad, docházelo proto i k nárazovému zvyšování úmrtnosti³⁶. Jestliže se podíváme na její sezónní průběh, zjišťujeme, že zvýšené počty zemřelých se začínaly objevovat již v listopadu a prosinci roku 1662 a na počátku roku 1663, opět na konci roku a v roce 1664 v dubnu, červenci a září.

Další z demografického hlediska závažná událost druhé poloviny 17. století byl mor v roce 1680. Vedl ke snížení lidnatosti a přirozenému úbytku nejen v Hradištském kraji, ale na celé jižní Moravě. Naproti tomu severní Morava nebyla tímto morem dotčena vůbec. K jeho detailnější analýze na Hradištsku

³⁵ Fr. Slavík: *Morava...*, s. 11.

³⁶ M. Zemek a kol.: *Uherský...*, s. 20.

již máme více sond. Zatímco na vesnicích a v městečkách není v matrikách doložen, naopak populace rostla přirozenou měnou, ve velkém městě (na tehdejší poměry), Uherském Brodě, způsobil mortalitní krizi a rozvrat. Úmrtnost se začala zvyšovat již v červenci, nicméně od září do prosince, kdy propukla s plnou silou demografická krize, zemřelo 269 osob. Vrchol byl — podle matriční evidence — spjat s měsícem listopadem, v jehož průběhu se nebožtíky stalo 124 osob. Za celý rok to bylo 338 lidí, počet zemřelých vzhledem k průměru daného období byl téměř $6 \times$ vyšší.

Uherský Brod jako pohraniční město a pevnost byl často napadán a dobýván, 14. 7. 1683 zažil vpád Kuruců v čele s Imrichem Tökölym. Nastalo — podle dobové kroniky — vraždění křesťanů i místních židů — mělo být zabito 168 křesťanů a údaj o 200 zavražděných židech byl později korigován na 100 (93 pobito a 7 odvečeno). Zajímavá je konfrontace s brodskou katolickou úmrtní matrikou. Ta registrovala od ledna běžné počty pohřbů (v průměru 6–7 nebožtíků měsíčně) a v červenci náhle 170 zemřelých. Tzn. čas i počet se shoduje s informací narativního pramene, ke 2 pohřbům mohlo dojít před 14. červencem nebo po něm. Pak až do konce roku jsou opět registrovány nízké počty mrtvých, stejné jako v době do července, přičemž týž zdroj informuje o napadení města morem na podzim téhož roku. Úmrtní matrika má zápisy o 239 pohřbech za rok 1663. Přichází s výčtem zemřelých — 238 osob ve městě, 106 na předměstích, 47 v ulici Koutě, pochovávalo se údajně do hromadných šachet. Židů zemřelo podle téhož pramene 438 osob. V katolické matrice však toto velké mření není zachyceno. Údaj o zemřelých židech je zcela jistě přehnaný, když uvážíme, že kolem roku 1671 žili v hrazeném městě ve 40 domech a již cca 100 bylo v červenci zabito Kuruci³⁷. U katolíků je zajímavá shoda mezi počtem zemřelých za rok a počtem mrtvých na mor v hrazeném městě. Nevíme, co se stalo. Při velkých katastrofách — a to by byly vlastně 2 za jeden rok, Kuruci a mor, mohlo docházet k výrazné podregistraci zemřelých, protože prostě farář nestačil vše zvládnout a zapsat. Při nedostatečném citu pro čísla a zvyku spíše zveličovat a přehánět mohl místní „zpravodaj“ informaci výrazně nafouknout, nicméně pravděpodobné vysvětlení je obtížné. Existuje možnost, že mor vypukl jen v roce 1680 — to naznačuje i jeho průběh v měsících na podzim v podobě typické mortalitní krize a v roce 1683 byli v červenci „jen“ Kuruci. Toto vysvětlení podporuje i fakt, že se kronikář o velkém moru z roku 1680 vůbec nezmiňuje.

At' už proběhl rok 1683 v Uherském Brodě jakkoliv, rekonstruovaná data hradištského kraje registrují i v jeho průběhu úbytek lidnatosti, který se však v celku jižní Moravy neprojevil.

V 18. století měla přirozená reprodukce obyvatelstva stále ještě velmi extenzivní charakter, došlo ke zkvalitnění matriční evidence, nastaly změny

³⁷ J. Fiedler: *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha 1992, s. 167.

v šíření infekčních nemocí a v souvislosti s aktivitami absolutistického osvěcenského státu i se zdravotnickými a sociálními institucemi. Na počátku 18. století vymizel z Evropy pravý mor, začaly se šířit jiné epidemie, zvláště tyfus, střevní úplavice, černé neštovice, spála, spalničky, černý kašel, chřipka atd.

Ve druhém desetiletí 18. století se v českých zemích rozšířila poslední epidemie pravého moru, nastaly hladomory 20. a 30. let, války o rakouské dědictví, včetně války sedmileté, obyvatelstvo decimoval hladomor z počátku 70. let. V průběhu válek se české země opět staly přímým dějištěm válečných operací. Míra dopadu na populaci měla mnohdy výrazně regionální ráz. Začal se ponenáhlu měnit celkový rámec života. Na jedné straně přibývalo pozitivních zásahů státu — od postupného zlepšování veřejného zdravotnictví, přes opatření hygienické povahy, na druhé straně se měnilo stravování, způsob bydlení atd.³⁸ Osvěta se šířila nejen ve městech, ale i na venkově se sedlák pozvolna učil přijímat novoty v oblasti hospodaření i života. Na Moravě vznikaly šlechtické manufaktury, banky, začaly vycházet noviny, rostl význam úředníků a inteligence. Vzdělanou vrstvou se stával aparát vrchnostenských úřadů, zejména jeho špičky, tvořený postupně osobami s ekonomickým vzděláním, zkušenostmi a rozhledem. Jestliže ještě do poslední čtvrtiny 18. století majitel moravského panství, i když sídlil po většinu roku ve Vídni, o všem, až do nejmenších detailů, rozhodoval sám, v závěrečných decenních 18. století přechází na praxi schvalování návrhů na řízení panství ze strany svých úředníků³⁹.

Sledujeme-li reprodukční poměry populace Hradištského kraje v 18. století v kontextu jižní Moravy, konstatujeme, při vyhodnocení po desetiletích, stálý populační vzestup, který se projevoval přirozeným přírůstkem, výrazně různě velkým. Stejná situace byla i ve všech dalších jihomoravských krajích. Nejnížší přírůstky byly zjištěny na Hradištsku pro období 60. a 70. let, o něco vyšší pro druhé desetiletí a 40. léta. Při pohledu na roční kvóty se setkáváme s přirozenými úbytky pouze v letech 1715, 1719, 1750, 1758, 1762, 1768, 1770—1773, 1783 a 1791, ve všech dalších 88 rocích 18. století byly vypočteny přírůstky. Při pohledu na graf je patrné, že demograficky nejtěžším obdobím 18. století v kraji byl počátek 70. let spojený s neúrodou a hladomorem, kdy došlo nejen k prudkému a déle trvajícimu růstu úmrtnosti, ale současně i k poklesu porodnosti. Počty narozených se výrazněji snížily rovněž v letech 1719 a 1720.

Na konci století se narodilo na Hradištsku 1,9 krát více dětí než na jeho počátku. V tempu porodů předstihlo celek jižní Moravy, kde se index rovnal 1,8. Mezi kraji vznikly dosti značné difference. S největší dynamikou se

³⁸ L. Rabušic: *Česká společnost starne*. Brno 1995, s. 20.

³⁹ J. Kroupa: *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost*. Kroměříž, Brno 1986, s. 12—34.

setkáváme na Brněnsku, kde se na konci století narodilo $2 \times$ více dětí než na začátku, naopak s nejmenší na Znojemsku, kde index dosáhl hodnoty 1,6. Vitální index byl nižší než v 17. století, což lze přičíst na vrub kvalitněji vedeným matričním zápisům s lepší evidencí zemřelých. I přesto se první polovina 18. století jeví jako období příznivější, s vyšším vitálním indexem, což se projevilo i na větší hodnotě přirozeného přírůstku. Ve druhé polovině století nastalo jak snížení vitálního indexu, tak i přirozeného přírůstku, nejnižší bylo v 60. a 70. letech.

Počty dětí na sňatek se v 18. století lišily podle krajů více než ve století sedmáctém. Na Hradištsku byly v první polovině století nižší, v průměru se rovnaly 4,39 dítěte na sňatek, ve druhé polovině se jejich hodnota v průměru zvýšila na 4,76 dětí na sňatek, přičemž v 90. letech dosáhla úrovně 5,28. Ve srovnání s celkem jižní Moravy se tento ukazatel jeví v kraji jako větší. Nejnižší data byla vypočtena pro Brněnsko, kde se po celé 18. století pohybovala v rozmezí 3,08—3,88 dítěte na sňatek.

Při rozboru jednotlivých sond můžeme vysledovat pro první polovinu 18. století následující tendence. V městech i na vsích docházelo případ od případu k mírnějším úbytkům populací přirozenou měnou, které byly někde spojeny i s výskyty demografických krizí. Obraz může být poněkud zkreslen vzhledem k cézurám v matrikách Újezda, Slušovic a Hoštic. Výraznější úbytek zaznamenal v letech 1732, 1733 a následně v roce 1737 Vracov, který byl zprvu napaden epidemií neznámého původu a posléze neúrodou a otravou námelem. S obdobnou výší úbytku (necelých 30 lidí) se setkáváme u Vracova ještě v letech 1743 a 1747⁴⁰. Rovněž v Hošticích byl v roce 1719 registrován větší úbytek obyvatel (31 osob), který byl patrně největší v první polovině 18. století. V Buchlovicích můžeme vyhodnotit několik demografických krizí — např. v roce 1719, zvláště pak v období 1748—1750.

Nejhorší průběh měla reprodukce největšího města souboru, Uherského Hradiště, kde došlo v roce 1715 k propuknutí těžké mortalitní krize, která ovlivnila do podoby největšího úbytku obyvatel daného padesátiletí Hradištský kraj. Město bylo napadeno morem, úmrtní matrika registruje 331 pohřbů, počet obyvatel klesl o 235 osob. Demografická krize začala v srpnu, s vrcholy v září a říjnu, kdy umíralo měsíčně kolem 90 osob, doznívala až do prosince.

Ve městě pak ještě v 8 letech do roku 1750 (1719, 1722, 1731, 1733, 1737, 1740, 1742 a 1750) klesla lidnatost v důsledku přirozeného úbytku, jednalo se však o drobné redukce v řádu desítek osob.

Druhá polovina 18. století byla bohatší na vysilující válečné události, ztráty území, neúrody, růst drahoty, celkové zhoršování životních podmínek než první. Situace vygradovala na počátku 70. let v souvislosti s opakující se

⁴⁰ R. Hurt: *Dějiny města...*, s. 61.

neúrodou. Byla tak těžká, že vedla v roce 1771 k inspekční cestě císaře Josefa II. po zemích České koruny a Dolním Rakousku. Z této cesty se zachoval rukopisný deník, diktovaný císařem, který přináší řadu cenných informací, mimo jiné také k poddanským poměrům a zacházení vrchnosti s lidem. Ačkoliv byla všude velká bída, drahota a hlad, obyvatelstvo se živilo kořínky, mnoho lidí onemocnělo a umíralo, přesto nebyly poměry na Moravě tak zlé jako v Čechách, zvláště severních, např. v Bydžovském kraji⁴¹.

Po tomto hladomoru si začalo stále více lidí v monarchii uvědomovat, že robotní systém se stal zásadní brzdou jakýchkoliv pozitivních změn v ekonomických poměrech. Určitým dílčím řešením se stalo zavádění Raabovy reformy i na Moravě na statcích komorních, bývalých jezuitských a královských měst. Z panských dvorů se stávaly nové vesnice — na Moravě jich vzniklo touto cestou 117. Kromě toho se na venkově začala lišit situace podle panství. Byli majitelé, kteří byli otevření technickým novinkám, reformám, racionálnímu zemědělství a v jeho rámci chtěli zlepšit postavení svých poddaných. Někteří budovali vzorná vrchnostenská hospodářství, převáděli robotu poddaných na platy, pronajímali jim dědičně své dvory atd. Na Moravě byla v 80. letech čtvrtina takových panství. Prototypem vlastníka této orientace se stal Antonín Valentin Kaschnitz zu Weinberg, který koupil v roce 1786 drobný statek Zdislavice s obcemi Hošticemi, Honěticemi, Litenčicemi a s malým počtem poddaných. Toto panstvíčko bylo považováno za zcela nevýnosné, v chudém kraji, kde museli venkované tvrdě dřít a ani majitel nebohatl. Za krátkou dobu zde Kaschnitz vytvořil doslova vzorové vrchnostenské hospodářství orientované na vysoce profesionálně vedený chov ovcí, pěstování jetele a ovocnářství. Žil v Kroměříži a zde založil kroužek — jakousi neoficiální společnost — podobně uvažujících a jednajících majitelů panství. Takových společností se na Moravě objevilo několik, včetně lóží svobodných zednářů. Z jedné brněnské lóže přišel k dvorské kanceláři do Vídně na podzim roku 1789 návrh na zlepšení moravského hospodářství, jehož součástí byla i představa o poučení nejen šlechty a jejich úředníků, ale také sedláků, včetně výchovy selských dětí⁴².

Rovněž soubor sond dokládá zhoršení demografických poměrů ve druhé polovině 18. století, které se např. projevilo ve větší frekvenci let, kdy došlo k úbytkům obyvatelstva přirozenou měnou a na rozvinutí demografických krizí i sezónních výkyvů v řadě farností. Při pohledu na graf Hradištského kraje představovalo nejhlubší zásah období hladomoru z počátku 70. let. Jeho děsivost spočívala v rozsahu. Zatímco vpád vojska nebo epidemie mohla být záležitostí menšího území, neúroda, hlad, nouze byly záležitostí celé střední

⁴¹ J. M. Řehořovský: *Cestopis císaře Josefa II. z roku 1771*. „Naše doba XI” 1904, s. 16, 103—111.

⁴² J. Kroupa: *Alchymie...*, s. 45—49.

Evropy. Tento hladomor vedl nejen k velkému vymírání, ale také k poklesu porodnosti. V některých farnostech, např. v Újezdě, nastalo výrazné zhoršení demografických poměrů i na počátku 90. let v několika letech za sebou. Ve Vracově a Hořticích bylo 15 z 50 let spojeno s přirozenými úbytky lidnatosti, v Pačlavicích 12 let. Vůbec nejhorší situace se vytvořila v Buchlovicích, kde nastal úbytek obyvatelstva v 26 letech z 50 a prakticky od roku 1757 po dobu 23 let téměř každý rok až do roku 1786 a pak znovu v 90. letech. Vzrůst úmrtnosti byl tak zásadní a dlouho trvající, že vedl posléze k výraznému snížení počtu narozených. Hladomor počátku 70. let se jen přiřadil ke šňůře depopulačních let. Např. v roce 1772 se narodilo 50 dětí a 173 osob zemřelo. V daném kontextu je zajímavý vývoj Uherského Brodu, kde sice nastal ve 13 letech přirozený úbytek obyvatel, ale jeho hodnoty se pohybovaly jen v řádu desítek, hladomor vedl v roce 1771 k mírnému úbytku obyvatel, nedosáhl však zdaleka obrazu katastrofy z roku 1715. Je možné, že velká města měla lepší zásobovací situaci.

Pro prvou polovinu 19. století byl z hlediska vývoje přirozené měny obyvatelstva stále určující epidemický výskyt infekčních nemocí a válek. Území Moravy zasáhly napoleonské války, velké ztráty na životech přinesly první vlny cholery, která se u nás rozšířila v letech 1831—1832, bez vlivu na populaci nezůstala ani suchá hniloba brambor, rozšířená v některých oblastech Moravy v závěru 40. let, která způsobila poslední hladomor starého typu. Rozvíjející se industrializace obrátila pozornost lékařské veřejnosti k nemocem z povolání. Typickou chorobou průmyslové doby se stala rychle se šířící tuberkulóza. Měnila se epidemiologická situace s nástupem prvních skutečně účinných preventivních opatření, od roku 1800 bylo v českých zemích zavedeno očkování proti neštovicím⁴³.

V Hřadištském kraji se za prvních 50 let nového století v zásadě zastavil růst počtu narozených. Prvních 20 let stagnoval na úrovni dosažené v 90. letech 18. století, pak ve 20. a 30. letech vzrostl na dvojnásobek vzhledem k počátku 18. století, aby ve 40. letech klesl na hodnotu dosaženou na konci 18. století. Svým průběhem se v podstatě shodoval s vývojem jižní Moravy.

Vitální index dosti kolísal, odrážel tak vzrůst počtu zemřelých v důsledku napoleonských válek i cholerové epidemie, rovnal se za padesátiletí 1,27. Na jižní Moravě se rovnal 1,23. Počty narozených na sňatek byly jen o málo vyšší ve srovnání s druhou polovinou 18. století, pohybovaly se v rozmezí 4,71—5,73, přičemž nejprve nastal růst, od 20. let až do konce padesátiletí pak trvalý pokles k nižším hodnotám.

Přirozená měna Hřadištska doznala v letech: 1806, 1810, 1828, 1831, 1836 a 1847 lidnatostních úbytků, přičemž závažnější byly pouze dva — z let 1806 a 1836. Přirozený přírůstek dosáhl naopak v tomto padesátiletí

⁴³ *Dějiny...*, s. 176—180.

největší hodnoty za celých 200 let, zejména díky druhému desetiletí, 20. a 40. letům.

Při rozboru sond zjišťujeme, že se první polovina minulého století vyznačovala nejprudšími výkyvy dat jak ve směru k přírůstkům, tak i úbytkům. Uherský Brod prodělal období s největšími populačními ztrátami, zejména v letech: 1806, 1810, 1831 a 1836, přičemž nejtěžší byl rok 1806 za napoleonských válek a cholera epidemie v letech 1831 a 1836, kdy ve městě umíralo přes 300 osob ročně a lidnatost klesala vždy o více než 200 osob. V některých obcích nastalo zlepšení demografických poměrů, což platí např. o Buchlovicích, i když i tam bylo velmi obtížné období napoleonské, kdy v letech 1805—1810 docházelo k lidnatostním úbytkům. Demografická krize spojená s největším počtem zemřelých proběhla ve spojení s epidemií cholery v roce 1836, obdobně tomu bylo v Hošticích, naopak ve Vracově se největší krize dostavila v roce 1806. V Hošticích nastalo v 19. století celkové zlepšení populačních poměrů, obdobně v Pačlavicích. K výraznému zhoršování tendoval vývoj v Újezdě, kde v 17 letech nastal úbytek obyvatel přirozenou měnou, přičemž např. v roce 1812, 1836 umíralo přes 200 lidí ročně, docházelo ke kumulacím let, v nichž více jedinců umíralo než se rodilo, ztráty na obyvatelstvu šly do stovek.

Demografický vývoj Hradištského kraje se relativně nejvíce blížil přirozené měně obyvatelstva Brněnského kraje a tvořil tak spolu s ním základní fundament reprodukce jižní Moravy v uvedeném období. Jižní Morava patřila k regionům s největším lidnatostním růstem v českých zemích. Hradištsko složením svých sond charakterizovalo typologicky odlišné obce kraje a jejich sociálně již značně diferencované obyvatelstvo. Populaci městeček souboru na základě detailní analýzy Vracova je možno považovat za spíše venkovskou než městskou. Tento závěr se zdá být doložen vývojem obyvatelstva Uherského Brodu na straně jedné a populacemi ostatních farností na straně druhé. Vzhledem k malému počtu sond zatím nelze činit obecnější závěry o charakteru reprodukce v úrodných nížinách a horách v regionu jižní Moravy. Na Hradištsku nastalo ve druhé polovině 18. století zpomalování demografického vývoje, v první polovině 19. století byl relativně největší přirozený přírůstek za celé zkoumané období dán zejména poklesem počtu zemřelých při stagnaci počtu narozených. Populační vývoj kraje byl v 18. a první polovině 19. století nejvíce poznamenán hladomorem počátku 70. let, napoleonskými válkami a choleraovými epidemiemi 30. let.